

BUDAK, Hüseyin (2014). “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin (1813-1894) Türk Dünyasına Etkileri”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.619-636 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Hüseyin BUDAK*

AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVİ'NİN (1813-1894) TÜRK DÜNYASINA ETKİLERİ

Giriş

Son dönem Osmanlı ulemasının önemlilerinden birisi 19. yüzyılda yaşamış ve günümüz dünyasına da etkileri bulunan Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi'dir. Gümüşhanevi; Mevlana Celaleddin Rumi, İmam Gazali ve İmam-I Halidi Bağdadi gibi ulema sınıfından olup daha sonra tasavvufi geleneğe geçmiş, ömrü boyunca ilme hizmet etmiş, ilmin halk arasında yayılmasını sağlamıştır. Gümüşhanevi Hazretleri çeşitli çalışmaları ve çok yönlülüğü ile tüm topluma hitap etmiştir. Gümüşhanevi, yardımlaşma sandığı, matbaa, kütüphaneler gibi çalışmaları ile örnek bir şahsiyettir ve bu çalışmaları halen devam ettirilmektedir.

Türkiye dışında Kırım, Kazan, Kafkaslar ve Türk dünyasındaki halifeleri dikkat çekicidir. Kazan'daki halifesi Şeyh Zeynullah Rasuli Hazretleri'nin ve onun halifelerinin etkisi Kafkasya'da halen devam etmektedir. Özbekistan'da son zamanlarda Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin eserlerinin çevirisiyle yeniden tanınmaya başlamıştır. Yine Anadolu, Mısır ve Balkanlardaki halifeleri ve eserleri vasıtasıyla Halidiliğin günümüzdeki en etkili kollarından biridir. Bildirimizde Ahmed Ziyaüddin Hazretlerinin hayatı ve Türk dünyasındaki etkileri üzerinde durulacaktır.

Hayatı

Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi (K.S.) Hazretleri 1813 (H. 1228) veya 1819 (1235) yılında⁴⁹² Gümüşhane'de doğmuştur. İlk

* Dr. Gümüşhane Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi.

⁴⁹² Gündüz, Dr. İrfan, *Gümüşhanevi Ahmet Ziyaüddin (K.S.) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, seçil ofset ,Tarihhsiz I, Bağcılar, S.11

ilimlerini Gümüşhane’de okumuş ve 8 yaşlarında Kur’an-ı Kerimi hatmetmiştir. 10 yaşlarında göç ettikleri Trabzon’da babasının ticaretine yardım etmiştir. Bir taraftan da sarf ve nahiv ilimlerini ikmal etmiştir.⁴⁹³ Trabzon’a göç sebebi olarak 1820-1830 arası sürüp giden Osmanlı’nın doğu sınırındaki savaşları sayabiliriz. 1821’de başlayıp 28 Temmuz 1823’de sona eren Osmanlı-İran Savaşı, ardından devam eden İran-Rus savaşı (1826-1828) ve Osmanlı-Rus savaşlarının (1828-1829)⁴⁹⁴ ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik durumların da neden olduğu düşünülebilir. Bu görüşümüzü yeni yayınlanan bir menakıp teyit etmiştir. Burada ‘Rusya Ahıska’yı işgal edince Gümüşhane’den Trabzon’a hicret etti’ denilmektedir.⁴⁹⁵ Babasının dükkânına mal almak üzere İstanbul’a amcası ile geldiğinde H.1247.M.1831 sonrası⁴⁹⁶ artık buradan Trabzon’a dönmek istemediğini bildirerek ilim merkezi olan İstanbul’da kalır. Beyazıt medresesinde ilme intisap eder. Orada iyi bir şahsın delaleti ve koruması ile ilimde hayli ilerler. O iyi zatın ölümü ile Mahmutpaşa medresesinde bulunan bir odaya taşınır. Oradan Süleymaniye medresesinde okutulan derslere devam etmeye başlar. Hocaları günün sayılı âlimlerindedir. Sultan Abdülmecid’in hocası, huzur dersleri muhatabı, Şehri Hafız, Hacı, Esseyid Muhammed Emin Efendiden (V.1281-1864) dersler alır. Bir diğer hocası Kürt Hoca diye maruf, Sultan 2. Mahmut’un hocası Abdurrahman El- Harputi’dir (Ö. 1267-1851). Laz Osman Efendi bir diğer hocasıdır. 1844 de üst icazet alır, Beyazıt dersiamlığına tayin olunur.⁴⁹⁷ Gümüşhane’deki hocaları ve İstanbul’daki hocaları tasavvufa meyyaldirler. 1844 yılından itibaren tasavvufa da yönelir. Alaca minare tekkesi şeyhi Abdulfettah Akri hazretlerinin sohbetlerine devam eder. İmam-ı Halidi Bağdadi’nin irşadını işaret ettiği rivayet edilen halifesi; Lübnan - Trablusşam Müftüsü Ahmet Bin Süleyman El-Ervadi’ den hilafeti tame ile icazet alır (1848).⁴⁹⁸ Gümüşhanevi, 1859’dan itibaren (46 yaşlarındadır) Çağaloğlu’nda ki metruk vaziyette bulunan “Fâtma Sultân Câmi-i Şerîfi”ni tamir, ihyâ ve imâr etmeye ve irşâd faaliyetlerini de buradan devâm ettirmeye

⁴⁹³ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Ramuz El- Ehadis*, L.Doğan-C. Akşit, Milsan, İst.,1982, sy. VII

⁴⁹⁴ Uçarol, Dr. Rifat, *Siyasi Tarih* Der Yay. İst 2010, S.160-165, 170-171

⁴⁹⁵ Risaletün fi Menakıbı Eşşeyh El-Hac Ahmed Ziyaeddin El-Gümüşahnevi KS, Oflu Yusuf Şevki Efendi Çev. Hür Mahmut Yücer, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* Vol 2, No.4 Nov. 2013, S.223.

⁴⁹⁶ Gündüz, Dr. İrfan, *Gümüşhanevi Ahmet Ziyaüddin (K.S) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikati*, Seha Neşriyat, İst.1984 , S. 14

⁴⁹⁷ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Mecmuatul Ahzap Büyük Dua Kitabı* Ç. Ahmet Faik Arslantürkoğlu, Bahar Yay.tarihsiz ,İst. S.26

⁴⁹⁸ Kılıç, Doç.Dr. Rüya, ‘Osmanlı Devletinde Yönetim-Nakşibendî ilişkilerine Farklı Bakış Halidi Sürgünleri Tasavvuf: *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, Sayfa: 103-119, Ankara, 2006. S. 114 *Ervadi tahminen 1845 de istanbula geldi. Ve 1846’dan itibaren iki yıl Ayasofya’ da hadis dersi okuttu.1848 de ise AZ. Gümüşhaneviye icazet verdi.*

başlar. İleride “Gümüşhânevi Dergâhı” olarak ün kazanacak olan bu mekâna Hazretin hânesini nakli ise 1875 senesidir. İlk hacı H.1280-1863'tedir. İskenderiye’de 13 gün kalır. Z. H.1293 (1876)’da Şeyhül Harem Hacı Müşir Emin Paşa’nın kızı Havva Seher hanımla evlenir, 1877/1878 Doğu cephesinde Türk - Rus savaşına katılır. Trabzon üzerinden önce Kars cephesinde tüfek atarak savaşır. Bir ara Of ‘a (birçok halifesinin olduğu yerdir) gelir, dersler verir sonra yeniden Batum cephesine gazaya gider. Dönüşünde yeniden hacca giderek Mısır’da 3 yıl kalır ve İstanbul’a döndüğünde tekkesine yerleşir. Kısa bir rahatsızlıktan sonra H.1311 Zilkadenin 7 sinde (13 Mayıs 1894) Pazar günü vefat ederek, Sultan 2.Abdülhamit’in müsadeseyle Süleymaniye Camii Haziresinde, Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesinin yanına defn olunmuştur. Kabri bugün bakımlı ve gayet iyi durumda olan bir ziyaretgâhtır.⁴⁹⁹

Ramuz El-Ehadis, Mecmuatül Ahzap, Camiül Usul, Kırk Hadis başta olmak üzere onlarca eseri vardır. Yetiştirdiği talebeleri Rusya Federasyonunda, Mısır dâhil dünyanın pek çok yerinde yolunu devam ettirdiler. 1-2 Haziran 2013’te İstanbul’da yapılan sempozyuma gelen Mısır - Tanta’daki tekkenin son şeyhinin oğlu Şeyh Ahmed Cude el-Bedeve El - Mehdi, Ebu Yezid bir konuşma yaptı. Konuşmasında Gümüşhanevi hazretlerinin büyük dedesi Şeyh Cude İsa İbrahim ile manevi âlemde bir bildiri ile İmam Hüseyin camisinde görüştiklerini anlattı.⁵⁰⁰ Mısır’da kalmasında hocası Ervadi Hazretleri’nin Şam ve Mısır’da öğrenim görmesinin, Abdulfettah Efendinin Mısır’a nispeten yakın olan Akra’lı olmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

Ailesi

Babasının adı Mustafa Efendi, dedesi El-Hac Abdurrahman Efendi’dir. Dedesi o zamanlar hacca gitmiş, ilim ehli bir zattır. Efendi denilmesi ilim ehli olduğuna işaret eder. Prof dr Hür Mahmut Yücer’in yeni yayımlanan bir makalesiyle hayatı hakkında yeni ilave bilgilere ulaştık. Burada şeceresi ‘ Eş şeyh , el-hac Ahmed Ziyaeddin B. Mustafa B. el Hac Abdurrahman Efendi B. Mustafa Effendi B el Hac İsmail Effendi El Gümüşhanevi Et Trabzoni Ennakşibendi el Halidi El Hanefi KS..’ olarak verilmektedir. Yine bu menakıbdı dedeleri İsmail Efendi tarafından Tirebolu kazasından olduğu

⁴⁹⁹ Eyice, Prof. Dr. Semavi, ‘ İstanbul’un Kaybolan Eski Eserlerinden Fatma Sultan Camii Ve Gümüşhaneli Dergâhı’ Prof. Dr. S.Fahri Ülgener’e Armağan İÜ İktisat Fak. Mecmuası C. 43, Sayı. 1-4, İst 1987, S. 484

⁵⁰⁰ El Bedevi, Cude Ahmed, Mısırdaki Nakşibendilik, *Bildiriler Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, 1-2 Haz. 2013 , Bağcılar*, Editor: Doç. Dr. Hür Mahmut Yücer , Seçil Ofset, Şubat 2014, İstanbul, S.482

belirtilmektedir. Bilindiği gibi Tirebolu Gümüşhane merkezden geçen Harşit çayının denize döküldüğü Giresun'a ait bir ilçedir.(11)

Şemali

Sefine- i Evliya'da şöyle tarif edilmektedir:

Cemal-i latifleri nura müstağrak (gark olmuş) idi. Beyaz sakallı, başının tacı, vechindeki letafet, kendilerine revnak-ı diğer (ayrı bir güzellik) vermiş idi... Boyu mevzun, humreti galip, beyaz yüzlü, çekme burunlu, açık alınlı, mübarek sağ gözünün altında bir hal-i siyah olup müdevver çehreli, kara gözülü, uzun kirpikli, beyaz sakallı başı metruş, idi. Entari giyerler hırka, cübbe biniş iktisa (ihtiyaç hissetme) buyururlar idi. Beyazı severler daima giyerlerdi.⁵⁰¹

Vefatı

Mezar taşında vefat tarihi olarak 1311 sene 7 Zilkade olarak yazmaktadır. Bunun Türk Tarih Kurumu tarih çevirme kılavuzuna göre miladi karşılığı 13 Mayıs 1894'tür.⁵⁰²

Menakıbdı ise:

Sal-i hicretten bin üçyüz on bire   Vardığınca gel dinildi rehber
Bir bazar gün vakt-i subh idi meğer   Saat on olmuştu kavli-i muteber

⁵⁰¹ Vassaf, Hüseyin, *Sefine-i Evliya* İst. 1999 Çev. M. Akkuş- Ali Yılmaz S. 340

⁵⁰² Tarih Çevirme Kılavuzu. Y. Dağlı-Cumhur Üçer, 5. Cilt TTK Yayınları Ankara -1997

Samin-i zilka'dede Kutb-u cihan Vasıl oldu Hazrete bi-in ü an
(Şeyh hazretleri 1311 yılı zilkade ayının sekizinde, Pazar günü sabah saat 10 'da hak rahmetine davet olunmuştur).⁵⁰³ Burada yazan alaturka saate göre 10 'dur. Bugün kullandığımız saatle '05' civarı olmalıdır.⁵⁰⁴

Menakıbdaki Mustafa Fevzi Efendi cenaze namazı ile ilgili bilgi vermekte ve Beyazıt Camii'nde öğleden ikindi namazına kadar beklediğini yazmaktadır.

Çün cenaze geldi havliya tamam
Mescide girmezdi asla has ü am
(cenaze avluya geldi fakat halk ve seçkinler camiye girmezdi.

...

Gördüler bu hale yok bir çare hiç
Kimse doymaz rüyeti dildare hiç
Koydular tabutu mescide heman,
Girdi ol dem mescide pir ü civan

Sevdiklerinin yüzün görmeye doymaz, camiye kimse girmeyince çaresiz tabutu camiden içeri aldılar. O zaman genç yaşlı herkes camiye girdi.

Öğleyi kıldık oturduk, pür figan
Çün irade gelmedi, ol zaman
Öğle namazını kıldık figan içinde oturduk

Çünkü padişah iradesi gelmemişti
Hazreti Eşref Efendi zi safa
Birde gördük geldi ol kan-ı vefa
Çünkü gitmiş Hazreti Hakana ol
Vakayı ihbar için sultana ol

⁵⁰³ Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Menkıbeleri* İnsan Yay. Çev. Tahir Hafızoğlu İst. 2010, S.171

⁵⁰⁴ Budak, Dr. Hüseyin, *Ahmed Ziyüddin Gümüşhanevi Doğduğu Yer... 1.Uluslararası Ahmed Ziyüddin Gümüşhanevi Sempozyumu- Gümüşhane Tebliğler* 2. Cilt Gündüz Ofset, Trabzon, 2014.

*Hazreti Eşref Efendi nihayet bir de gördük ki geldi.
Çünkü Hazreti Pir' in vefatını Padişah Hazretlerine bildirmek için
saraya gitmiş...*

....

Ol kadar gelmişti zengin ü fakir
Bayazıd almaz dı bir cemi gafir

Vakt-i asr olmuştu ki kıldık salât
Hazrete olsun salât –ı tayyibat⁵⁰⁵

*Cenaze namazına gelen kalabalık zengin ve fakirlerden oluşan
cemaati camii almadı. İkinci vakti olunca cenaze namazı kıldık,
hazrete selamlar ve rahmetler olsun.*

Hazreti Abdulhamid-i tacdar
Ol Şehinşah-ı cenab-ı payidar

Gönderip memur ı mahsuslar adid
Anlara itmişti ferman-ı ekid.

*Abdülhamid Han birçok özel memurlar göndermiş, onlara sıkı
emirler vermiş. Bazıları kabrinde memur oldular bazıları feyziyle
mesrur oldular.*

Menakıbdaki ifadelerden Hazret'in naaşının Beyazıt Camii avlusuna öğle namazında getirildiği, sevenlerinin avluda beklediği bir türlü camiye girmediği ve alışılmamış bir şey olmasına rağmen cenazenin camii içine alınması ile cemaatin camiye girdiği; Padişah'tan ikindiye kadar defin izni gelmediği anlaşılmaktadır. Mükerrerem Kömüçüoğlu'nun elimizdeki mektubuna göre: Padişah önce Aksaray'da Valide Caminin yanına defnedilmesini emretmiştir. Pertevniyal Valide Sultan (V. 1883) Gümüşhanevi hazretlerinin sevenlerindedir. Fakat manevi işaretle Süleymaniye'ye defnedilmiştir.

Bilginin Yayılmasında Kütüphaneleri

Ahmed Ziyüddin Gümüşhanevi bizzat parasını ve kitaplarını vererek kütüphaneler vakfetmiştir. Kütüphaneleri halkın ve ilim yapacakların kullanımına açmıştır. Merkez İstanbul olmak üzere, Of, Rize ve Bayburt'ta kütüphaneler vakfetmiştir.

---

⁵⁰⁵ Fevzi, *Menakıb* S. 169

Of- Uğurlu Çıfaruksa Hacı Ahmed Kütüphanesi: Kayıtlarda 800 kitap olduğu belirtilmektedir. Bugün 305 tanesi bulunmaktadır. 100 tanesi yazma kitaptır.⁵⁰⁶ Burada kalan kitaplar muhafaza edilmektedir. Bugün ayaktaki kütüphane binasının kitabesinde ‘tamam oldu kütüphane 1284’ yazmaktadır.⁵⁰⁷

Bayburt Ziyaiyye Kütüphanesi: 1871’de kurulmuştur. Bayburt Yeni Yakutiye Camii yanına kurulmuştur. 1900 yılı Maarif Salnamesine göre içerisinde 876 kitap vardır. 1918 yılında Rus işgali döneminde yakılmıştır. İçindeki eserler yağmalanmış ve Ruslar tarafından Tiflis’e götürülmüştür.⁵⁰⁸

Rize Gümüşhanevi Kütüphanesi: Piriçelebi Mahallesinde, Semerkandi Şeyh Ali Efendi türbesi civarında Altıkulaç Hacı Ali Efendi Medresesi bitişiğinde (bugün itibariyle Şeyh Camiin üstünde) inşa ettikleri muvakkithane üstünde kargir bir yapı idi. 1876 yılında kurulmuştur.

İstanbul Merkez Fatma Sultan Kütüphanesi Kitaplar İstanbul Müftülüğü arşivlerine ve Süleymaniye Kütüphanesine aktarılmıştır.

Rusların 1. Dünya savaşı sırasında Doğu cephesinde bölgeyi işgali sırasında yağmalayıp Tiflis’e götürdükleri, kitapların geri alınması için şark orduları kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Buna göre Gümüşhanevi Ahmet Ziyaüddin adına Of, Rize ve Bayburt’ta kurulan vakıf kütüphanelerinin mütevelliliğini Osman Niyazi Efendi yürütmüştür. Daha sonra Ferşad Efendi bu görevi devam ettirmiştir.⁵⁰⁹ Güneyce’de Gümüşhanevi halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi tarafından yapılan kütüphane halen açıktır. Kütüphane, cami altındadır. Ahşap caminin altında Gümüşhanevi hazretlerinin mührünü taşıyan orijinal

⁵⁰⁶ Kılıç, Dündar Ali, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi ve Kültür Mirasımıza Katkıları’ *Bildiriler Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, 1-2 Haz. 2013 , Bağcılar*, Editor: Doç. Dr. Hür Mahmut Yücer , Seçil Ofset, Şubat 2014, İstanbul, S.482

⁵⁰⁷ Kara, Prof Dr. İsmail, Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce- Rize’deki Tekkesi, Dergah yay. İst 2009 S.21

⁵⁰⁸ Kılıç Doç. Dr. Dündar Ali, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi ve Kültür Mirasımıza Katkıları’ S.498 *Bildiriler Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, 1-2 Haz. 2013 , Bağcılar*, Editor: Doç. Dr. Hür Mahmut Yücer , Seçil Ofset, Şubat 2014, İstanbul, S.500

⁵⁰⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, ‘Ferşad Efendi (1866-1929)’ DİA, İst. 1995, Cilt 12 S.414

taş baskı ve el yazması nüshalar tarafımızdan da görülmüştür. Caminin yanında Osman Niyazi Efendi'nin kabri bulunmaktadır. Mezar taşı Gümüşhanevi Hazretleri'nin mezar taşına benzemektedir. Yetkililer mezar taşının İstanbul'dan gönderildiğini bahsetmişlerdir.

Abdülhamid ve Gümüşhanevi

Gümüşhanevi'nin, bir çok sultanın; Abdülaziz, Abdülhamid Han ve Abdülmecid Han'ın Ayasofya'da yaptığı Delaül Hayrat derslerine katıldığı bildirilmektedir. Sultan Abdülhamid üzerinde etkili olduğunu Butrus Ebu Mannah ve Prof. Dr. Hamit Algar bahsetmekte ve belli aralıklarla sarayda görüştiklerini bile yazmaktadır. Prof. Dr. Butrus Abu Mannah: *'Bazen kendisinden Saray'a gelmesi istenirdi. Bu minval üzere padişahla arkadaşça sohbetleri oldu ki bu durum Hamid Algar'ı Gümüşhanevi'nin sırdaşı olduğu fikrine götürmüştü. Şeyh 1894 Mayıs'ında vefat ettiğinde Sultan O'nun Süleymaniye Camii kabristanına defnedilmesini emretmiş ve Gümüşhanevi'ye verilen önemin işareti olarak bir temsilcisini cenaze törenine göndermişti.'*⁵¹⁰ diyerek yakın ilgiden bahsetmektedir.

Diğer yandan ise bazı jurnalcilerin Gümüşhanevi için olumsuz rapor düzenlediğini ve Sultan için dua edilmediği yönünde rapor verildiği belgelerle görülmektedir. Gümüşhanevinin bugün yaşayan yeğenlerinden Mükerrrem Kömürçüoğlu; Padişahla son zamanlarda mesafeli olduğunu bahsetmektedir.⁵¹¹ Bu görüş Padişahla her zaman görüştüğünden çok Halidi – Sünni/Hanefi gelenele de uyumaktadır. İmam-ı Azam'ın zamanın sultanından görev almadığı bilinmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi vefatında cenaze namazının ikindi vaktine kadar bekletildiği yazmaktadır. Halidi ve Sünni - Hanefi gelenele Sultan'a yakın olmaktan kaçınılır. Mustafa Kara⁵¹² ve Gündüz'ün belirttiği gibi tasavvuftaki Sultan'a tavsiyelerde bulunma şeklinde özetlenebilecek geleneğe, Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin de uyduğunu, Sultan 2. Abdülhamid'e yazdığı mektuptan da görmekteyiz.

⁵¹⁰ İlim ve Sanat Dergisi sayı 37, Kasım 1987, Butrus Abu Mannah Ahmed Z. El-Gümüşhanevi ve Halidi-ziyai Tekkesi (Altkolu) sy.4

⁵¹¹ Mektupda Mükerrrem Kömürçüoğlu şöyle yazmaktadır: 'Öldüğünde Padişah 2. Abdülhamid'le arası iyi değilmiş. Padişah Aksaray'da, Valide Sultan caminin yanındaki mezarlığa defnedilmesini emretmiş. Cenaze Aksaray'a yaklaştığımda tabutun içinden kalkıp oturarak eliyle Süleymaniye'yi işaret etmiş.' demektedir.

⁵¹² Kara Prof. Dr Mustafa, Metinlerle *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar* Sır Yay 2009 S. 329. Sultan ve şeyh efendi ilişkisini şöyle ifade etmektedir: **'onlardan biz bir şey istememeye dikkat ederiz. Ayaklarına gitmeyiz. Bize gelirlerse memnun oluruz. Danışlırlarsa doğru bildiğimizi söyleriz'**

Gümüşhanevi Hazretleri 1877 yılında Sultan'a yazdığı mektupta, gördüğü eksiklikleri ve çözüm yollarını sunmaktadır. Abdülhamid'in tahta çıkışının hemen akabinde ona yazdığı mektupla önemli hatırlatmalarda bulunmuştur. Mektupta kurulan yeni mülkiye gibi mekteplerde akaidi diniyyeye ait derslerin de okutulmasını istemektedir.⁵¹³

Son zamanlardaki bu mesafeli duruşunun sebeplerinden biri de Sultanın 1892-1896 yıllarında yakınında tuttuğu, meşhur **Cemalettin Afgani** olabilir. Cemalettin Afgani, modern islamın savunucularından olan, dinde bir reform ile modernleşme isteyen bir kişidir. Afgani, 1892'de II. Abdülhamid'in yakın adamı Şeyh Ebu'l-Huda'nın çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiş, kendisine ev ve maaş tahsis edilmiştir. II. Abdülhamid'in Afgani'yi Panislamizm propagandası için kullanmayı umduğu sanılır. Cemalettin Afgani, boğaz kanseri sonucu 9 Mart 1897'de İstanbul'da vefat etmiştir.⁵¹⁴

Sonuçta o günkü sadrazamlığın hemen üst tarafındaki bu Halidi tekkesinin saray üzerinde etkisi muhakkaktır. Özellikle Pertevniyal Valide Sultan'ın Gümüşhanevi'nin sevenlerinden olduğu bilinmektedir.

Halifeleri

Mustafa Fevzi Efendi Menakıbnamede halifelerini saymaktadır. Manzum eserinde 116 halifesinin olduğu görülmektedir. Halifelerinin büyük çoğunluğu Doğu Karadeniz başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İsmail Kara; Kırmılı 3, Trabzon ve Rizeli 15, Kazanlı 1 (Hoca Raşid)... halifelerinin görüldüğünü bahsetmektedir.⁵¹⁵

...

Nogaylı Abdisalihtir biri de
Dahi Abdülaziz andan geride,

⁵¹³ Gördebil, Osman, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin toplumsal hayata yönelik padişaha gönderdiği mektubu , *Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, Bildiriler ,1-2 Haz.3013 , Bağcılar Belediyesi* Editor: Doç Dr Hür Mahmut Yücer , Seçil Ofset, Şubat 2014, istanbul S.226

⁵¹⁴ Karaman, Prof. Dr. Hayrettin, Cemalettin Afgani, *DİB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, S.456-466

⁵¹⁵ Kara, Prof Dr. İsmail, Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Günece- Rizedeki Tekkesi, Dergah Y. İst. 2009, S. 16

Nogaylı Hacı İsmail birisi
Biri Hacı Hasan Allah çerisi

Biri Bosna da Mahmud mufahham
Biride Mustafa şeyh-i mükerrer..

..
Kırımı'dır biri el hac Hasan hem
Cinana mürtehil ol zat-ı efham

Biri şeyhül meşayih Nur –i ezher
Dağıstani Abdullah- ekber

...
Biri Ahmet efendi Filibeve dir.
Cenab-I hazreti Şeyh Peyrevidir.

...
Dağıstani didiler bir halife
Ki Abdullah didiler ol şerife

...
Kazanlı Nasırüddin Ercümeni
Biri Ispartalı Feyzi Efendi

Biri Talip, biridir Mustafa çü
Kazanlı hacı Raşid zat-ı gülgün

...
Biri Yusuf Muhammed der Buhara
Buhara'dan çıkar ashab-I ara

...
Kazanlı'dır biri Gazi Muhammed
Yüz on oldu bununla ceş-i Ahmed

Gümüşhane kazalı Mustafa nam
Yüz on birde hilafet buldu itmam

Arabdan 5 kişi aldı hilafet
Yüz on altı tamam oldu nihayet⁵¹⁶

---

⁵¹⁶ Fevzi, Menakıb, S. 171

Yetiştirdiği talebeleri; Anadolu başta olmak üzere Kırım, Kazan, Kafkasya ve Mısır dâhil dünyanın pek çok yerinde onun yolunu devam ettirdiler. Ankaralı Hasan Efendi, Bolvadinli, Ünyeli Yusuf Bahri Efendi, Rize’de Osman Niyazi Efendi, Çaykara’da Ferhat Efendi gibi isimler hem ilim hem de feyiz saçtılar. Prof Dr.İsmail Kara, yakın dönemlere gelindiğinde Nakşi tarikatının Halidi – Gümüşhanevi kolunun, bölgede öne çıktığını belirtmektedir. Yetişen alimlerin Doğu Karadeniz’deki etkisini incelemektedir.⁵¹⁷

Ahmet Ziyaüdin yolunu devam ettirenlerden bir çoğu Kafkas kökenlidir. Abdülaziz el Kazani (Bekkine), Ömer Ziyaüddin Dağıstani ve Mehmet Zahid Kotku Hazretleri gibi isimler buna örnek gösterilebilir.

Bu Ziyaiyye yolunun 2 ve 3. kuşak devam ettiricileri olan Mehmed Zahid Kotku, Mahmut Esad Coşan gibi büyükleri de 20. yüzyılda entellektüel kesimde ve halk üzerinde islami bilincin ve güzel ahlakın oluşmasında önemli görevler yüklenmişlerdir

Çinli hoca diye maruf olan Lüleburgazlı Eşref efendi Ahmed Ziyüddin Hazretleri’nin yakınında bulunmuş bir halifedir. Padişah Sultan Abdülahamid’in Pekin’e gönderdiği Gümüşhanevi halifesidir. Orada Hamidiye medresesini idare etmiştir.⁵¹⁸ Eşref Efendi, Ahmed Ziyaüddin Hazretleri’nin vefatında Abdülahamid’e gidenlerden biridir.⁵¹⁹

Biz burada Ahmed Ziyüddin Gümüşhanevi halifesi Şeyh Zeynullah Bin Habibulllah Rasuli Hazretleri üzerinden orta asya Türk dünyasına etkileri ve Özbekistan’da Ziyaiyye üzerinde biraz daha duracağız.

Şeyh Zeynullah Bin Habibullah Rasuli Troytsk

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi’nin Rusya’daki halifesidir. Prof.Dr. Elfina Sıbgatullina Rusya’nın Güney- Doğu tarafında Zeynullah b. Habibullah Rasuli (1833-1917) büyük otorite olduğunu yazar.⁵²⁰ Şeyh Zeynullah Rasuli Hazretleri’nin, Şimal Türkleri denilen

⁵¹⁷ Kara, Prof Dr. İsmail, Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce- Rizedeki Tekkesi, Dergah Y. İst. 2009, S. 15

⁵¹⁸ 28. Algar, Prof Dr. Hamid. Nakşibendilik Ç.Cüneyd Köksal İnsan Yay. İst. 2007 S.84

⁵¹⁹ Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Menkıbeleri* İnsan Yay. Çev. Tahir Hafizoğlu İst. 2010 S.170

⁵²⁰Sıbgatullina, Alfina Prof. Dr. Kazan Tatarlarında Halidilik *1.Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu- Gümüşhane Tebliğler* 1. Cilt Gündüz Ofset, Trabzon, 2014, S.419

İdil Ural boyu Kazan Tatarları ve Başkurdlar arasında yayılan tasavvufi, dini ve kültürel ilerlemelere katkısı büyüktür. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin bu çok ünlü Kazanlı halifesi tarafından Halidilik çok yaygın hale getirilmiştir.⁵²¹

Barthol'da göre Başkurdistan'da Cehri, zikri ilk yaptıran kişidir. Halidilik bölgeye daha önce Abdullah-ı Mekki vasıtasıyla gelmiştir fakat daha etkili olarak Rasuli Bölgede halidiliği yaymıştır.

Zeynullah bin Habibullah 1833 (H.1248) yılında Rusya Orenburg Gubernası,Troytsk şehri Tüngatar'ın Şerif (Şerip) köyünde doğmuştur.⁵²² (bugün Başkurdistan Uçalı bölgesi) Doğum yerine yakın olan Yakup İşan medresesinde ve Troski'de üst medrese eğitimi almıştır. 1869 yılında hacca giderken İstanbul'a uğramış ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'ye bağlanmıştır. Dergahta 40 gün kalarak sohbetlere iştirak etmiştir. Hac dönüşünde tekrar İstanbula uğramış ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin halifesi olmuştur. Önceleri müceddidi olan Rasuli'ye İdil- Ural bölgesinde irşad, terbiye, Kur'an ve hadis ilimleri, çeşitli zikirler ve dualar öğretme konusunda icazet verilmiştir. Eylül 1870'te Troytsk'a yeniden dönen Rasuli, nakşibendiliğin Halidiyye kolunu yaymaya başlamıştır. Rasuli Hazretleri'nin, ümmetin başı olan Osmanlı Sultanının zaferi için dua etmeye davet etmesi gibi konularda suçlanarak 1873 yılında Moskova'nın kuzeyindeki Vologda bölgesine, hiç bir müslümanın yaşamadığı Nikolsk'ye polis kontrolünde yaşamaya sürgün edilmiştir. 8 yıl sonra sürgünden dönen Rasuli hemen hacca gitmiştir.

Hac dönüşü Gümüşhanevi Hazretleri ile görüşmüştür. Bundan sonra vefatına kadar Halidilik yolunu daha aktif bir şekilde yürütmüştür. Birçok meşhur Tatar ve Başkurd alimi ona bağlanmıştır. Mesela Kazan'daki ünlü Muhammediye medresesini kuran Alimcan Barudi (Ö. 1921), Tatar-Başkurt şairi Mecit Gafuri (Ö.1934), gazeteci yazar Abdullah Battal (Taymas) Ö.1969, Kazak edebiyatının temelini atan meşhur edebiyatçı Sultan Murat Toraygırov ve Karakalpak şairi Hacınıyaz Köсібay.⁵²³

⁵²¹ Sıgatullina, Gümüşhane Semp. S.135

⁵²² İdil –Ural Bölgesinin Cedideci Dini Lideri Zeynullah Rasuli'nin Hayatı ve Görüşleri, Maraş , Y Doç. Dr.İbrahim , *Din Araştırmaları Dergisi* Cilt 1 Sayı 1, Mayıs 1998 Ankara, S. 79

⁵²³ Sıbgatullina , Alfina Prof. Dr. Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, Bildiriler,1-2 Haz.3013 , Bağcılar Editor: Doç Dr Hür Mahmut Yücer , Seçil ofset Şubat 2014 İstanbul, S. 421

Rasuli'nin sohbetlerine kadınların katılması, Mevlid Kandili gibi kutlamalar ve cehri zikirlerin müceddidlerce hoş karşılanmadığı, şikayetlere yol açtığı görülmektedir.

Bizzat ve dolaylı olarak yetiştirdiği Kazak ve Kırgızlar arasında 1000 kadar molla ve müderristen bahsedilir. Bunların yanında binlerce müridi olmuştur. Ayrıca Hristiyan misyonerlere karşı mücadele verdiği görülmektedir. Kazakların hristiyan ortodokslaştırılmasına karşı önemli islami faaliyetlerde bulunduğu ve bu tehlikeye dikkat çektiği görülür.⁵²⁴

Eğitimde Usul-u Cedide'nin (İsmail Gaspıralının savunduğu yenilikçi eğitim metodu) uygulayıcı ve destekçisi olmuştur. Eski usüllerle eğitime yeni ve modern eğitim usullerinin katılmasını istemiş ve bu yönde eğitim vermiştir.

Oğlu ve halifesi olan Abdullah Rasulev vefatına kadar (Ö.1952) Sovyetler döneminde Ofa'da baş müftülük görevinde bulunmuştur.⁵²⁵

Bolşevik devriminden sonra İdil –Ural bölgesindeki tasavvuf çalışmaları engellenmiştir. Nakşibendiye, Sovyetler döneminde Rasuli'nin Dağıstandaki halifelerinin gayreti ve gizli çabaları ile ayakta kalmış ve bugüne kadar silsile kesilmeden devam etmiştir.⁵²⁶

Şu söylenmektedir: Rasuli'nin en önemli hizmetlerinden birisi Semipolat, Akmola ve Çin hududuna kadar olan Kazak- Kırgız bölgelerinde islamın yayılmasını ve yerleşmesini sağlamasıdır.

Batı Türkistan (Özbekistan)

20. Yüzyılın son çeyreğinde Prof. Dr. Mahmut Esad Coşan özellikle Özbekistan'da yaptığı ziyaretle yolun ana kaynağı olan Buhara ve Semerkand'da gezi ve incelemelerde bulunmuştur. Bu çalışmalar Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin tanınırlığını artırmıştır. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin bir çok eseri günümüz Özbekçesine çevrilerek yayımlanmıştır.

Ahmed Ziyaüddin Hazretleri'nin eserlerinin daha sağlığında Batı Türkistan'a (Özbekistan'a) ulaştığı görülür. Ekim 1917 devrimine

⁵²⁴ İdil –Ural Bölgesinin Cedideci Dini Lideri Zeynullah Rasuli'nin Hayatı ve Görüşleri, Maraş , İbrahim , *Din Araştırmaları Dergisi* Cilt 1 Sayı 1, Mayıs 1998 Ankara, S. 79

⁵²⁵ Algar, Nakşibendilik, S.388

⁵²⁶ Sıbgatüllina Gümüşhane Bildiriler .S.138

kadar Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin eserleri çeşitli medreselerde okutulduğu belirtilmektedir.⁵²⁷

H.1273 de Camiul Mutun adlı İtikadi eserinin tab edildiği görülür.

Biruni Şarkinaslık Enstitüsü yazmalar kütüphanesinde olanlar:

1. Ramuz el Ehadis, 1899 Kazan baskısı,
2. Levamül Ukul, 1876-1877 Mısır taş baskı
3. Camiul Usul Mısır,1895 Taşbaskı
4. Mutemit-I Camiul Usul 1895 Mısır Taşbaskı
5. Mecmuatil Ahzap, İst. 1880
- 6.Necatül Gafilin, Kazan 1897, İst 18..
- 7 Camiul Mutun, 1866 Buhara da yazılmış.
- 8.Ramuz El Ehadis, 1889 Petersburg'da yayımlanmış.

Kitapların Türkistan'a gelmesi hususunda Özbekistan İlimler Akademisi Tarih Bölümünden Dr. Şirzadhan; İstanbul'a gelen hacılar yoluyla veya halifeleri tarafından getirilmiş olabileceği görüşündedir.⁵²⁸

Özbekistan'da Yayımlanan Kitaplar:

(1997-2014 Arasında Basılan Kitaplar)

1. Tezkiretül evliya, çev. M.Z. Kotku, Yay. Haz. Mirza Kencebek.
2. İslam'da Nefis Terbiyesi ve Tasavvuf'a Giriş, Prof. Dr. M.E. Coşan, Yay. Haz. Nadirhan Hasan
3. Ehli Sünnet Akaidi, C. I. M.Z. Kotku, Yay. Haz. M. Kencebek.
4. Ehli sünnet akaidi, C. II. M.Z.Kotku, Yay. Haz. M. Kencebek.
5. Türkiye'de Yesevilik Arastirmalari, Önsöz M.E.C. Yay. Haz. Nadirhan Hasan.
6. Korku ve ümit, M.Z. Kotku, Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah.
7. Zikrullahın Faziletleri, M.E. Coşan, Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
8. İçki, M.Z. Kotku, Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
9. Oruç, M.Z. Kotku, Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
10. Başarı Yolunda Sevginin Gücü, M.E. Cosan. Yay. Haz. M. Kencebek.

⁵²⁷ Kencebek Mirza, Türkistanda (günümüzde Özbekistan) Ahmed ziyaüddin Gümüşhanevi hazretleri *Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu*, Bildiriler,1-2 Haz.3013 , Bağcılar, Editor: Doç. Dr. Hür Mahmut Yücer , Seçil ofset, İstanbul Şubat 2014, S. 466

⁵²⁸ Mahmudov, Dr.Sherzodhon, Ahmed ziyüddin Gümüşhanevi eserlerinin özbekistan nüshaları' *1.Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu- Gümüşhane Tebliğler* 3. Cilt Gündüz Ofset, Trabzon, 2014, S.971

11. Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Prof. Dr. O.Türer, Yay. Haz. Nadirhan Hasan.
12. İslam, Tasavvuf ve hayat, M.E. Coşan. Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
13. Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat. Prof. Dr. M.E. Coşan, Yay. Haz. İbrahim Hakkul.
14. Evrad-ı Şerif, Yay. Haz. M. Kencebek.
15. Muminlerin Vasıfları, M.Z. Kotku. Yay. Haz. Nadirhan Hasan.
16. Haccın Faziletleri, M.E.Coşan. Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah.
17. Yunus Emre ve Tasavvuf, M.E.Coşan. Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
18. Hoca Ahmed Yesevi: Hayatı-Eseri-Tesirleri, Yay. Haz. İbrahim Hakkul, N. Hasan, A. Bektaş.
19. A.Z. Gumushanevi, Cami ul-mutun, Yay. Haz. M.Kencebek.
20. M.E.C. Tasavvuf ve Guzellik. Yay. Haz. M. Kencebek.
21. Mürşid-i Kamil Hikmetleri (M.E. Cosan'ın Hikmetli Sözleri) Yay. Haz. M. Kencebek.
22. Hoca Yusuf Hemedani, Rutbet ul-hayat, Yay. Haz. S.Seyfullah, N.Hasan
23. Hoca Abdulhalik Gucduvani, Makamat-i Yusuf Hemedani.v Yay. Haz. S.Seyfullah, N.Hasan
24. M.E.C. Dilimiz ve Kulturümüz. Yay. Haz. Seyfeddin Seyfullah
25. M.E.C. Akademik Makaleler, Yay. Haz. Nadirhan Hasan.⁵²⁹

Sonuç

Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi, genç yaşta İstanbul'a gelmiş, ömrü ilim ve irfan içerisinde geçmiştir. O, 'Devrinde onun gibi hadis âlimi ancak Hint diyarında bulunabilirdi' denilen bir hadis âlimidir.⁵³⁰

1. Kendini meşreben Şazeli tarikaten Nakşibendi sayar. Ayrıca eserleri incelendiğinde amelde mezhebinin hanefî, itikadde ehli sünnet maturidi olduğu görülür.
2. 20. Yüzyıl Anadolu ve halifelerinin etkili olduğu yerlerde sünni islamın kökleşmesinde önemli rolü vardır.

---

⁵²⁹ Fatih Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. Nadirhan Hasanov'a teşekkür ederim.

⁵³⁰ 1992 yılı Temmuz ayında yapılan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi sempozyumunda sorum üzerine, Prof.Dr.Abdullah Aydın'ın cevaben 'ancak o derecede bir hadis alimi Hint kıtasında bulunabilir' demişti. Bkz.. A. Z. Gümüşhanevi Sempozyum Bildirileri, H.Dr. Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst.1992

3. Prof. Dr. Hamit Algar'ın klasik hadis ilminin son büyük abidesi olan Ramuz El -Ehadis isimli büyük hadis derlemesi diye vasıflandırdığı⁵³¹ eseri yanında onlarca eser yazmıştır.
  4. Sukuti bir arif ve mürid olan Ahmet Ziyaüddin Hazretleri, halifeleri vasıtasıyla Türkiye başta olmak üzere Kazan, Kafkaslar, Balkanlar, Özbekistan ve Mısır'a kadar etkisi bugün de devam eden büyük bir alimdir.
  5. Meşhur 93 harbine katılarak bizzat savaşmış, vatanını seven bir mücahittir.
  6. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin halifelerinden olan ve onun yöntemini Orta Asya'da uygulayan Şeyh Habibullah Rasuli, Rusya içinde ve Kazak-Kırgız toplumu üzerinde ayrıca Kafkasya'da önemli etkiler yapmış İslamın kökleşmesini sağlamıştır.
  7. Batı Türkistan'da (Özbekistan) Ziyaiyye , Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin daha sağlığında telif ettiği kitapları ile gelmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarında yolun devam ettiricilerinden merhum Prof. Dr. Mahmut Esad Coşan hocamızın ziyareti ile yeniden geniş kitlelere ulaşılmıştır.
  8. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi sadece tasavvuf insanı değil, yetiştirdiği farklı Türk-İslam ülkelerine mensup halifeleri sayesinde Türk-İslam dünyasının kültürel münasebetlerini ve akışkanlığını sağlama bakımından da mühim bir rol ifa ettiği söylenebilir.
- Halidi geleneği gereği ilme önem veren, halka yakın, siyasetle ilgilenen, devletine bağlı Hanefi-Türk dünyasının itikadı; ehli sünnet vel cemaat Maturidiyyenin savunucusu olan, büyük alim ve arif, örnek insanı daha yakından tanımak görevimizdir. Eserlerinin bugün dahi okunduğu bu âlim zatın Süleymaniye haziresindeki kabir taşında yazılanlar aslında çok şey anlatmaktadır;
- El-Hac, Muhaddisin-i Kiramdan, Meşayihlerin övünç kaynağı...⁵³²

Kaynakça

- Gündüz, Dr. İrfan, *Gümüşhanevi Ahmet Ziyaüddin (K.S) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İst.1984
- Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Mecmuatul Ahzap Büyük Dua Kitabı*, Ahmet Faik Arslantürkoğlu, Bahar Yay. Tarihsiz, Barış Matbaası, İstanbul

⁵³¹ Algar, *Nakşibendilik*, S. 48

⁵³² Gümüşhanevi, *Mecmuatul Ahzap*, Ç. Arslantürkoğlu, S.29

- Uçarol, Dr Rıfat, *Siyasi Tarih*, Der Yay. İst. 2010
- Kılıç, Doç.Dr. Rüya, *Osmanlı Devletinde Yönetim-Nakşibendî ilişkilerine Farklı Bakış Halidi Sürgünleri Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, Sayfa: 103-119, Ankara, 2006.
- Eyice, Prof. Dr. Semavi, İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden Fatma Sultan Camii Ve Gümüşhaneli Dergâhı, *Prof. Dr. S.Fahri Ülgener'e Armağan İÜ İktisat Fak. Mecmuası C. 43*, Sayı. 1-4, İst 1987.
- D.İ.B. İslam Ansiklopedisi* İst.1995, C.11 ,12,13
- Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Menkıbeleri* İnsan Yay. Çev. Tahir Hafizoğlu İst. 2010,
- Vassaf, Hüseyin, *Sefine-i Evliya* Seha Neş.İst. 1999 Çev. M. Akkuş-Ali Yılmaz
- İlim ve Sanat Dergisi sayı 37, Kasım 1987, Butrus Abu Mannah *Ş.Ahmed Z. El-Gümüşhanevi ve Halidi-ziyai Tekkesi (Altıkolü)*
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1299-1915, Sad., A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İst.1975
- Tarih Çevirme Klavuzu. Y. Dağlı-Cumhur Üçer, 5. Cilt TTK Yayınları Ankara -1997
- Kara, Prof. Dr. Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay. 2004
- Yavuz, Yusuf Şevki, '*Ferhad Efendi (1866-1929)*' DİA, İst. 1995, Cilt 12
- Kara, Prof Dr. İsmail, Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rizedeki Tekkesi, Dergah Y. İst. 2009
- A.Z.G. Sempozyum Bildirileri, H. Dr. Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst.1992
- Risaletün fi Menakıbı Eşşeyh El-Hac Ahmed Ziyaeddin El-Gümüşhanevi KS, Oflu Yusuf Şevki Efendi Çev. Hür Mahmut Yücer, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi Vol 2, No.4 Nov. 2013
- Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu, Bildiriler*, 1-2 Haz.3013, Bağcılar Editor: Doç. Dr. Hür Mahmut Yücer , Seçil Ofset Şubat 2014 istanbul,
- Algar, Prof. Dr. Hamid *Nakşibendilik* Ç. Cüneyd Köksal İnsan Yay. İst. 2007

*1.Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu-
Gümüşhane Tebliğler 1, 2, ve 3.. Cilt Gündüz Ofset, Trabzon,
2014*

*İdil-Ural Bölgesinin Cedideci Dini Lideri Zeynullah Rasuli'nin Hayatı
ve Görüşleri, Maraş, Y. Doç. Dr. İbrahim, *Din Araştırmaları
Dergisi*, Cilt 1 Sayı 1, Mayıs 1998 Ankara,*